

İzzəddin Həsənoğlu irsinin tədqiqində mübahisəli məqamlar və metodoloji dəqiqləşdirmə

Seyfəddin Altaylı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Avrasiya Universiteti
E-mail: altayli_s@yahoo.com

Annotasiya. Məqalədə XIII əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi İzzəddin Həsənoğlunun yaradıcılığı və onun Finlandiyada tapılmış “Kitabi Sirətün nəbi” adlı əlyazması haqqında ətraflı məlumat verilir. 2009-cu ilə qədər türk dilində yazılmış yalnız üç şeiri məlum idi. Məqalədə xüsusi vurğulanır ki, Həsənoğlunun həmin əsəri son vaxtlaradək müxtəlif müəlliflərin adına çıxılmışdır. Həmin əlyazmanın Türkiyə, Sarayevə, Macarıstan və Almaniyada təqribən 40 nüsxəsi vardır və bunlar deyildiyi kimi, özgə müəlliflərin adlarıyla qeydə alınmışdır. Məqalədə qeyd olunur ki, həmin araşdırmaçılarından biri olan Bayram Özfırat adlı alim 2014-cü ildə yazdığı elmi məqaləsində Həsənoğluna məxsus olan bu əsərin müəllifinin “Vəli” təxəllüslü “Məhəmməd Əfəndi” adlı şair olduğunu iddia etmiş və həmin əsəri 2019-cu ildə iki cild şəklində çap etdirmişdir.

Məqalədə Özfıratın həmin əsər haqqında səhvə yol verdiyi dəlillərlə aydınlaşdırılmış və əsərin Həsənoğluna məxsus olduğu xüsusi vurğulanmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Həsənoğlu, şeir, kitabxana, səhv

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.03.2024; qəbul edilib – 30.03.2024

Controversial points and methodological clarification in the research of Izzeddin Hasanoglu’s heritage

Seyfəddin Altaylı

Doctor of Philosophy in Philology, Assistant Professor
Baku Eurasian University
E-mail: altayli_s@yahoo.com

Abstract. The article provides detailed information about the works of Azerbaijani poet Izzeddin Hasanoghlu, who lived in the 13th century, and his manuscript titled “Kitabi Sirat an-Nabi”, which was discovered in Finland. Until 2009, only three poems written in Turkish by Hasanoghlu were known. The article emphasizes that this particular work had been mistakenly attributed to various other authors until recently. There are approximately 40 copies of the manuscript in Türkiye, Sarajevo, Hungary, and Germany, all of which, as noted, were recorded under the names of different authors. The article highlights that one of the researchers, a scholar named Bayram Özfırat, argued in his 2014 academic paper that the author of this work attributed to Hasanoghlu was actually a poet named “Muhammad Efendi” with the pseudonym “Vali”. Özfırat later published the work in two volumes in 2019.

The article also clarifies, with supporting evidence, that Özfırat made a mistake in his attribution of the work, emphasizing that the manuscript indeed belongs to Hasanoghlu.

Keywords: Azerbaijan, Hasanoghlu, poet, library, mistake

Article history: received – 12.03.2024; accepted – 30.03.2024

Giriş / Introduction

İzzəddin Həsənoğlu İsferayini Azərbaycanın XIII yüzillikdə yetirdiyi böyük və əvəzsiz bir şairdir. Onun əsərləri Qıpçaq yurdundan Misirə və Anadoluya kimi olan sahələrdə sevilərək oxunmuş və öz çağından başlayaraq bir çox şairə təsir etmiş, əsərlərinə Əhməd Daidə olduğu kimi nəzirələr yazılmışdır. XIII yüzildə və sonrakı dövrlərdə hər bir evdə sevilərək oxunan və oxudulan Hz. Əli cəngnamələrinin də özülünü qoyan şairin əslində Həsənoğlu olduğu, ancaq bu cəngnamələrin baş və ya son hissələri itib-batdığına görə Həsənoğlunun adı onlarda qeyd edilməmişdir. Onun yeni tapılan “Kitabi-sirətün-nəbi” adlı əsərindən aydın olur ki, həmin cəngnamələrin əksəriyyəti ona məxsusdur. Bu əlyazma illərlə əldən-ələ dolanmış, onlardan bəzisi Finlandiyaya və Avropanın müxtəlif ölkələrinə aparılmış və müəyyən səbəblərə görə ayrı adlarla qeydə alınmışdır. Əsərin bəzi nüsxələrinin giriş hissəsi, bəzilərinin də son səhifələri itdiyinə görə, müəyyən kitabxanalarda ya anonim kimi və ya bəzi beyitlərdəki adları adlandırılmış (**amma, lakin** anlamına gələn “**vəli**” sözünün ad kimi başa düşülməsi buna nümunədir – S.A) və kitabxanaların fondunda saxlanılmışdır. Bu əlyazmalar üstündə iş aparən müəyyən araşdırmaçılar nöqsanlı olan bu nüsxələri transliterasiya edərək çap etdirmiş, dissertasiya, doktorluq işləri və məqalələr yazmışlar. Onlardan biri də Bayram Özfırat adlı alimdir. O 2019-cu ildə Türkiyədə “Sirətin nəbi” adlı ikicildlik əsər çap etdirmiş, ancaq müəyyən səbəblərə görə səhvə yol vermişdir. Yalnız Bayram Özfırat deyil, Həsənoğlunun əsərini Məhəmməd Əfəndi kimi bir şəxsin adına yozan və dissertasiya işi yazan Altan Can kimi araşdırmaçılar da bu səhvi üzərində işlədikləri əlyazmaların xatimə hissəsi itib-batdığına görə, bilməyərək davam etdirmişlər. Bu məqalədə həmin mövzuya aydınlıq gətirilməyə çalışılmışdır.

Əsas hissə / Main part

Dr. Bayram Özfıratın “*Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 12, İstanbul 2014, 93-134*” jurnalında “*Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si*” adlı bir elmi məqaləsi çap olunmuşdur.

Bayram Özfırat 2014-cü ildə çap olunan bu məqaləsində başda “sirə”, “siyer”, “sirət”, “məğazi” kimi terminlər haqqında məlumat vermiş, jurnalın 95-ci səhifəsində “siyer” sözü ilə bağlı məlumat verərkən bu sözü ilk dəfə əz-Zühdinin dilə gətirdiyini qeyd edərək əmək yazısında həmin məlumatla bağlı bu qeydləri etmişdir:

“*Velî, Sîretü'n-Nebî'sinde Hz. Peygamber'in hem hayatına hem de savaşlarına yer vermiş, bu yönüyle sîret kelimesini meğâzi kelimesi yerine de kullanmıştır. Eserde sîret sözcüğünün geçtiği bazı beyitler şunlardır:*

*Sîretini ol ulu Peygamber'ün
Dimek ister sözine kulaq urun (A 7b)*

...

*Sîretini ol ulu Peygamber'ün
Ol yazuqlular ümîdi serverün (A 8a)*

...

*Muştafā'nuñ sîretini söylegil
Cānuña ışkını yoldaş eylegil (A 8a)*
...
*Sîretini ol ulu Peyğamber'üñ
Söylegil ol bahtulu Peyğamber'üñ (A 17b)*
...
*Sîretidür bu dağı Peyğamber'üñ
İşq ile gelüñ söze kulağ urun (A 23b)*
...
*Sîretini ol kerîm Peyğamber'üñ
Söylegil ol Həq Həbîb'i serverüñ (A 33b)" [7, s.95].*

Bayram Özfırat “sîrə” termini ilə bağlı açıqlamalarına davam etmiş və bunları qeyd etmişdir:

“Tabəridən sonra Velî, Sîretü'n-Nebî'sinde İbn İshak, İbn Hişâm, Vâkidi ve Taberî'den söz etmemiştir ama Velî eserinde bu eserlerden söz etməse de bu eserleri gördüğünü ve bu kaynaklardan eserini yazarken yararlanmış olduğunu düşünmekteyiz.

Velî'nin Sîretü'n-Nebî'sinin asıl kaynağı ise Basralı Vaiz olarak bilinen, Irak'ta yaşadığı tahmin edilen Ebu'l-Hasan el-Bekrî'dir. Onun kaleme aldığı Sîretü'n-Nebî adlı eserine Velî, şu beyitlerle atıfta bulunmuştur:

*Bü'l-Hasan Bekrî rivāyet eyledi
Mevlidi böyle hikāyet eyledi (A6 10a)*
...
*Hasan babası ol Bekrî rivāyet
Eydür ol vā'iz-i Başrî rivāyet (A 305b)*
...
*Eydür ki Ebü'l-Hasan Bekrî rivāyet
Şahîhen Mekke fethin çok hikāyet (A 358b)*
...
*Ebü'l-Hasan Bekrî rivāyet eyledi
Sîreti böyle hikāyet eyledi (A 445b)*
...
*Ebü'l-Hasan Bekrî eyler rivāyet
Eşah sîretini söler tamāmet (A 266a)*

Müellif bununla birlikte Sîretü'n-Nebî'nin birçok yerinde “rāvî eydür” veya “rāvî hikāyet eyledi” şeklindeki ifadelerle kısaca Ebu'l-Hasan el-Bekrî'yi işaret etmiştir.

*Rāvî eydür ol melek Rıdvān idi
Ol behiştüñ hāzini sultān idi (A 14a)*
...
*Rāvî eydür kim ki anda vardısa
Āmîne hātün evine girdise (A 16b)*
...
*Rāvîler itdi rivāyet iy'azîz
Hōş menākıbdur iyüce diñleñiz (A 17b)*
...
*Rāvî eydür pes yarındası hemān
İrdi ölüm virmedi dağı emān (A 24b)*

...
Rāvī eydür anda bir beg var idi
Mekke'de ulu Hişām idi adı (A 24b)". [7, s.96-97]

Bayram Özfırat məqaləsində daha sonra yazır: “Velî'nin Sîretü'n-Nebî'sinde de hiçbir siyer kaynağında bulunmayan bölümler vardır. “Hz. Peygamber ʿAleyhi's-selām Oğlanken Mübārek Gözleri Ağrıdığı Kışşası (A 16a)”, “Cenk-i Şāh-ı Merdān Mikdād Kışşası (A 160b)” bunlardandır. “Cenk-i Şāh-ı Merdān Mikdād” kıssası enteresandır. Müslüman olmayan Araplar içinde Miyase adlı bir kız vardır. Bu kız çok güçlü ve kahramandır. Kendisini birçok tanınmış sultan istemiş, varmamıştır. “Beni müsabakada kim yenersen ona varırım.” demiştir. Kahramanlığıyla meşhur birçok kişi Miyase ile müsabaka yaparak mağlup olur. Nihayet Mikdad adlı fakir bir genç müsabakayı kazanır ve Miyase'yi kendisiyle evlenmeye razı eder. Fakat kızın babası çok mal ister. Mikdad bu malı temin etmek için evine dönerken bir gazel söyler.

Nigāra ʿışkınuñ feryād elinden
Ki kılmaz hicrinüñāzād elinden
Eridüm mum gibi hicrān odından
Bugün sen yüregi pülād elinden...

Gazeli duyan Miyase, “Sana zulmetmişler, korkma ben senden ayrılmam.” diye cevap verir. Mikdad üzüntü içinde sefere çıkar. Yolda Kureyşlilerin kervanına rastlar. Varıp mallarını almak ister. Fakat bunlar meşhur yiğitlerdir. Başlarında Hz. Hamza da vardır. Bu durumu gören Mikdad af dileyip yaptığından utanarak ağlamaya başlar. Hâline acıyan Kureyşliler kendisine bir miktar mal verirler. Fakat bu mal Miyase'nin babasının istediğinin çok altındadır. Mikdad da bu malı temin edebilmek için İran hükümdarına gider. Kisra, Mikdad'ın yiğitliğine hayran kalarak onu sarayında alıkoyar. Diğer tarafta Miyase, Mikdad'ı beklemekte, altı ay geçtiği hâlde Mikdad'dan bir ses çıkmamaktadır. Mikdad'ın öldüğü kulağına gelince Miyase, kendi canına kıymaya yeltenir. Derdini ifade ederken şu gazeli söyler:

İy yigitler serveri serv-i revānum kandasın
Gel ki yoluña revān oldu revānum kandasın
Kametüñüñ hasretinden bu tenüm oldu hilāl
Şüretüñüñ fūrkatinden yandı cānum kandasın...” [7, s.98-99]

Bayram Özfırat Mikdad və Miyasə hekayəsini xülasə olaraq təqdim etdikdən sonra sözlərini davam etdirərək, bu hekayənin çox maraqlı olduğunu vurğulamış və hz. Məhəmmədin nurunun yaradılması, fəvqəladə şəkildə dünyaya gəlməsi, ata-anası, uşaqlığı, gəncliyi, peyğəmbərliyin özünə gəlməsi, xalqı islam dininə dəvət etməsi, müşriklərin ona müxalifət etməsi və etdikləri əziyyətlər, Məkkənin fəthinə və Peyğəmbərin vəfatına kimi yaranan hadisələri xülasə olaraq təqdim etmişdir. Sonrakı abzasda Mustafa Zəririn “Sîretün-nəbi” adlı əsərinin adını çəkmiş və onun əsəri ilə “Vəli” deyərək təqdim etdiyi şairin əsərini müqayisə edərək, bir neçə beyti nümunə göstərməklə bunları qeyd etmişdir: “Darîr'in Sîretü'n-Nebî'sinin kaynağı da Ebu'l-Hasen el-Bekrî'nin Sîretü'n-Nebî'sidir. Bu nədənle Darîr'in eseri ile Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si arasına konu ve anlatım yönündən bazı benzerliklər vardır. Özellikle Darîr'in eserinin manzum kısımlarında bu benzerliklər daha da belirgindir:

Darîr: Nebîniñ anası Āmîne hātün
Haber virdi bu söz maştür oldu

*K'ayun on ikisi isneyn gicesi
Harab olmuş evüm ma'mūr oldu (Darîr 105a)*

Velî:

*Resülüñ anası Āmīne hātūn
Tokuz ay oldu didi hamlüme çün (A 10a/1)*

*Rebī'ü'l-evvel ayı kutlu ayda
Ulu devletlü ol izzetlü ayda (A 10a/2)". [7, s.102]*

Bayram Özfırat bu nümunələri təqdim etdikdən sonra Zəririn əsərindən sonra 1409-cu ildə Süleyman Çələbinin yazdığı "Vəsiletün-nəcat" adlı əsərdən bəhs edip Aşiq Paşanın "Qəribnamə" adlı əsərini xatırlatmış və onun bu əsəri yazarkən mövzusunun Əbül-Həsənin siyər əsərindən götürdüyünə işarə edərək bunları qeyd etmişdir:

"Velî'yle aynı kaynaktan beslenen bu iki eser arasında da benzerlikler göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

*Velî: Çünkim oldu ol ulu nūr āşikār
Ādemüñ alında niçe rüzigār (A 8a/1)*

*Süleyman Çelebi: Kıldı ol nūr anuñ anında qarār
Kaldı anuñ ile nice rüzigār (Ateş 1954: 202)" [7, s.103],*

– deyərək hər iki əsərdəki beytləri nümunə göstərmiş, sonra da Aşiq Paşanın "Qəribnamə" əsərindən iki beyti təqdim edərək müqayisə aparmışdır.

Bayram Özfırat "siyər" mövzulu üçüncü əsəri 1449-cu ildə Yazıcıoğlu Məhmədin yazdığını və "Vəli"nin əsəri ilə Yazıcıoğlunun əsəri arasında üslub fərqliliyi olduğunu vurğulamış, "Vəli" zənn etdiyi şəxsin anılan əsərini 1468-ci ildə yazdığını iddia etmişdir. Daha sonra isə "**Kaynaklarda Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si**" başlığı altında bunları qeyd etmişdir:

*"Çoğu şairimizin hayatı gibi maalesef Velî'nin de hayatı aydınlatılmış değildir. Eski tezkirelerde ve 15. yüzyılda yazılmış diğer kaynaklar da Muhammed veya mahlası olan Velî adında bir şair veya siyer yazarı ile karşılaşılmamıştır. Son yüzyılda eseri fark eden birkaç araştırmacı dışında da eserden bahseden herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Sîretü'n-Nebî'den bahseden araştırmacılardan ilki **Vasfi Mahir Kocatürk** 'tür. Kocatürk, Sîretü'n-Nebî'nin matbu nüshasını görmüş ve değerlendirmelerini bu nüsha üzerinden yapmıştır [6, s.269-275]. Ona göre "Siyer-i Nebî, Türk edebiyatındaki manzum dinî destanların en büyüğü, en geniş, en zenginidir. Siyer-i Nebî, Türk halkı arasında en çok okunan eserlerden biridir" [7, s.105].*

Bayram Özfırat elmi məqaləsində təxəllüsü "Vəli"dir, – deyərək iddia etdiyi şairin əsl adının Məhəmməd Əfəndi olduğunu vurğulayaraq yazır:

"Vasfi Mahir Kocatürk, bu dəyərləndirmeyi matbu nüshadan yaptığı için müellif olarak da Abdurrahman'ı belirlemiştir. Abdurrahman isminin geçtiği kısımlar yazma nüshaların hiçbirinde yoktur. Abdurrahman bu eserin yazarı değil, matbu nüshayı düzenleyen kişi olmalıdır. Matbu nüshanın 117. beytinde:

*İy Muhammed hāmūş ol haddüñ degül
Sen bu sözi söylemegil ebsem ol (A 5a)*

Muhammed ismi geçtiği bir başka beyit daha vardır. Bu beyit dikkate alınmamıştır. Muhammed isminin geçtiği bu beyit yazma nüshaların çoğunda mevcuttur" [7, s.106].

Bayram Özfırat “*matbu nüsha*” dediyi əsərdən götürülən və “İy Muəmməd xamuş ol haddüñ degül” misralı beytdəki adı əlyazma nüsxəyə calayaraq, “Türkiyə Yazma Əsərlər Qurumu Başqanlığı Nəşriyyatı”nda yayımladığı ikicildlik “Sirətün-nəbi” əsərini “Məhəmməd Əfəndi” adlı şəxsin yazdığını iddia etmişdir. Daha sonrakı sətirlərdə iddia etdiyi “*Vəli*” adlı şairin əsəri haqqında Əl-Shaman adlı şəxsin 1982-ci ildə “Türk ədəbiyyatında siyərlər və İbn Hişamın siyərinin türkçə tərcüməsi” adlı doktorluq dissertasiyası hazırladığını və “*Vəli*” adlı şəxsin əsəri ilə bağlı qiymətləndirmələr apardığını və *əl Shamanın* “*Türkçe manzum siyer kitaplarının en hacimlilerinden olan bu eser, H. IX/M. XV. asır şairlerinden Muhammed isimli bir zat tarafından nazmedilmiştir. Eserin müellifinin isminin ‘Muhammed’ olduğu şu beyitlerden anlaşılmaktadır:*

*Bu Muəmməd haqqına kim bir du ʿā
Qılsa on rəhmət idə aña Hudā (A 494a)
İy Muəmməd hāmūş ol haddüñ degül
Sen bu sözi söylemegil ebsem ol (A 5a)” [7, s.106]*

– beytlərini qeyd etmişdir, ancaq Özfıratın adını çəkdiyi əlyazmadan götürülən iki beytin orijinalı və transliterasiyası təqdim olunmuşdur. Bu beytlər Süleymaniyyə kitabxanası nəzdində Atıf Əfəndi kitabxanasının Məhmət Zəki Pakalın bölməsindəki əlyazmadır:

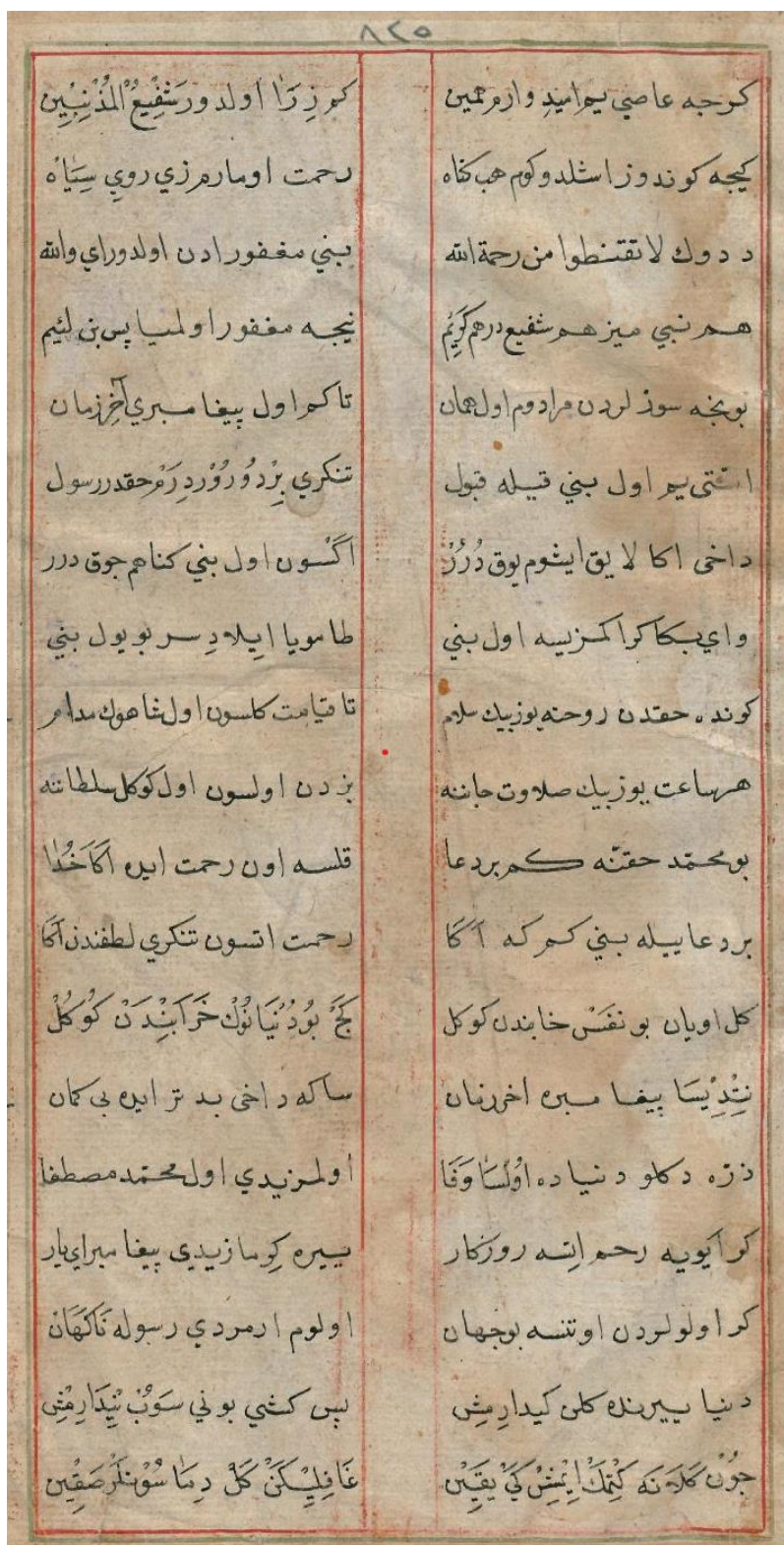
*“Hər saat yüz biñ salavat canına
Bizdən olsun ol köñül sultanına*

*Bu Məhəmməd haqqına kim bir dua
Qılsa on rəhmət idə aña Xuda”*

Bu beytlərdən aydın başa düşülür ki, xitab hz. Məhəmmədədir və salavat ona təqdim edilir, ancaq başda Bayram Özfırat olmaqla araşdırmaçılar Peyğəmbərin adını “Məhəmməd Əfəndi” kimi uydurma bir şair olaraq başa düşmüşlər. Həmin əlyazmanı Məhəmməd adlı bir katibin köçürdüyü də ehtimal oluna bilər.

Aşağıda təqdim edilən səhifə isə bir Avropa ölkəsinin milli kitabxanasının fondunda olan 440 vərəqlik əlyazmanın “Bu Məhəmməd haqqına kim bir dua” beytinin olduğu səhifədir. “Məhəmməd Əfəndi” adlı şairin varlığı haqda irəli sürülən iddialarla bağlı həmin səhifənin transliterasiyası təqdim edilmişdir. Transliterasiyadan da başa düşüldüyü üzrə səhifədə adı çəkilən hz. Məhəmməddir. Əgər Bayram Özfırat və digərlərinin iddia etdiyi kimi əsəri Məhəmməd adlı biri yazsaydı, “Bən Məhəmməd haqqına kim bir dua” şəklində yazardı və vəzn də pozulmazdı. “Bu”, məlum olduğu kimi, işarət əvəzliyidir, birinə və ya bir əşyaya işarət edərkən işlədilir. Həsənoğlu da həmin beytdə hz. Məhəmmədə işarə edir.

Bu əlyazmanın da sonuncu vərəqləri Süleymaniyyə Kitabxanası nəzdində Atıf Əfəndi Kitabxanasının Məhmət Zəki Pakalın bölməsindəki əlyazma kimi it-bat olduğuna görə xatimə hissəsi olmadığından nöqsandır, nə Həsənoğlunun xatiməsi, nə də əsərin üzünü köçürən katibin qeydi vardır. Görüldüyü üzrə, Bayram Özfıratın hazırladığı əsərlə birlikdə Altan Can və digərlərinin üstündə işlədiyi əlyazmalarla bu əlyazma eynidir və İzzəddin Həsənoğluna məxsusdur.

*Gərçi asiyəm ümidvaram həmin
Kim zira oldur şefü'l müznibin*

*Gicə-gündüz işlədüyüm həb günah
Rəhmət umaram ziyyi-ruyi siyah (ziyy-libas; zahiri görünüş)*

*Dedün la təknətü min rəhmətullah (zumər surəsi 53)
Bəni mağfur idən oldur eyvallah*

*Həm nəbimiz həm şəfidür həm kərim
Nicə mağfur olmaya pəs bən ləim*

*Bunca sözlərdən muradum ol haman
Ta kim ol Peyğəmbəri-axır zaman*

*Ümmətiyəm ol bəni qıla qəbul
Təñri birdürür dirəm haqdur rəsul*

*Dəxi aña layiq işim yoqdurur
Əgsün ol bəni günahım coqdurur*

*Vay baña gər əgməz isə ol bəni
Tamuya ilədisər bu yol bəni*

*Gündə Haqdan ruhuna yüz biñ salam
Ta qiyamət gəlsün ol Şahuñ müdam*

*Sər saat yüz biñ salavat canına
Bizdən olsun ol köñül sultanına*

*Bu Muhəmməd haqqına kim bir dua
Qılsa on rəhmət idə aña Xuda*

*Bir duayilə bəni kim ki aña
Rəhmət etsün Təñri lütfündən aña*

*Gəl oyan bu nəfsi-xabından köñül
Kec bu dünyanıñ xərabından köñül*

*Nitdisə Peyğəmbəri-axır zaman
Saña dəxi bədtər idə bi-güman*

*Zərrə dəñlü dünyada olsa vəfa
Ölməz idi ol Məhəmməd Mustafa*

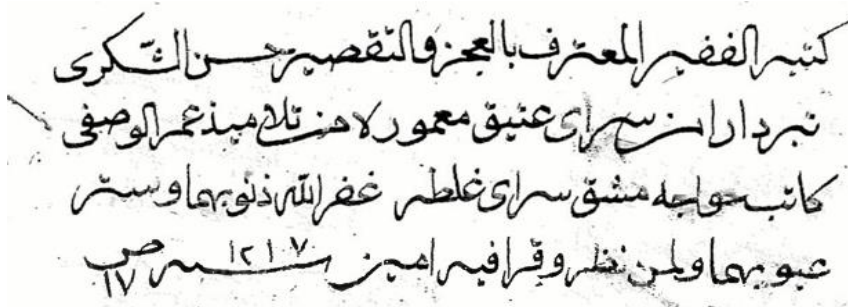
Gər ayuya rəhm itsə ruzigar
Yirə girməz idi Peyğəmbər ey yar

Gər ululərdən utansa bu cahan
Ölüm irmərdi Rəsule nəgəhan

Dünya yirində gələn gidərimiş
Pəs kişi bunu sevüb nidərimiş

Cün gələnə gitmək imiş ki yəqin
Ğafilikən gəl diməsünlər saqın.

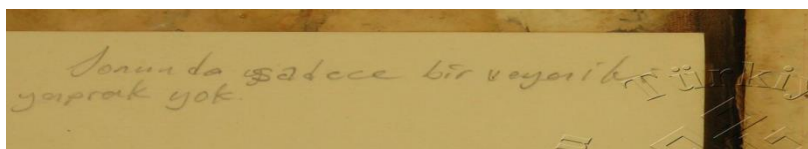
Yuxarıda iki beyti təqdim edilən əlyazma ilə bütöv səhifəsini təqdim etdiyim əlyazmanın bundan sonrası düşmüşdür və onların xatimələri yoxdur. Burada təkə xatimə deyil, əlyazmanı köçürən katibin qeydi də yoxdur. Mənim üzərində işləyib çap etdirdiyim əlyazmanın katibi “Həsən Şükri” adlı şəxsdir və kitabın axırındakı qeydlərini olduğu kimi təqdim edirəm.

کثیر الفخیر المعترف بالعجز والتقصير حسن الشکری
نبرد ارا سرای عشق معمر لا هنک تلامذہ عمر الوصفی
کاتب حواجه مشق سرای غلظت غفر اللہ ذنوبها وستر
عبوبها ولین نظر وقرافیر امین ۱۲۱۷

“Kətəbähü əl fəqirül-müerrəf bil-əc-z vət-təqsir Həsən Əş Şükri Təbərdəranı Sarayı Ətiqi məmur li-əhsən tilamiz **Ömər** əl vəsfi katibi xacəi-məşq saray Qalata qəfərallahü zünubühüma və sitrə uyubuhuma və li-mən nəzərəhu qura fihu amin” 17 Səfər 1217 (1802) İstanbul [3, s.862].

Başqa bir diqqətçəkən məqam isə ondan ibarətdir ki, bu əlyazmanın uydurma “Vəli” təxəllüsü “Məhəmməd Əfəndi” adlı şairə məxsus olduğunu irəli sürənlər nədənsə, həmin əlyazmanın sonuncu səhifələrinin nöqsanlı olduğuna işarə etməmişlər. Sonuncu səhifələr həddən artıq önəmlidir, çünki şairlər həmişə xatimə hissəsində öz imzalarını atmışlar, eynilə mənim çap etdirdiyim kitabda Həsənoğlunun öz imzasını atdığı kimi. İrəlidə həmin xatimə təqdim edilmişdir. Özfırat və digərlərinin işarət etdiyi əlyazmanın sonuncu səhifəsinin əlaqəli hissəsi aşağıda təqdim olunmuşdur.

sonunda qalacaq bir vərəqə
yoxdur.

[9, s.407].

Bayram Özfırat məqaləsində daha sonra yazır:

“Ancak başka yerde ‘Nâzım-ı merhûm tazarrudur’ başlığı altında bulunan

(Ki bize mûnis oldu ni met-i Raḥmān
Kemîne bendeñüzdür Abdu'r-rahmān)

beytinde de “Abdurrahman” adı geçmektedir. Müellifin ismi ‘Muhammed’ olsun veya ‘Abdurrahman’ olsun hayatı hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat eserinde şu beyitleriyle şairlik iddiasının olmadığını ancak ‘Usûl ve Fürû’u bildiğini ifade etmektedir:

*Kendü miqdârumca anuñ medhın direm
Şanmayasın kim beni bir şâ'irem*

*Ben bu şâ'irlik adından kaçaram
Şâ'irâne şî're toprak saçaram*

*Şer' şî'ârındandırur tâcum benüm
Yokdurur hîç şî're muhtâcum benüm*

*Şî're hergiz kılmaz idüm ben şürü'
Gerçi bilürdüm uşûl ile fûrû' (A 7b)*

Görüldüğü üzere eser ve müellifi üzerine yapılan değerlendirmelerde matbu nüsha referans alınmaktadır” [7, s.107].

Bayram Özfirat yuxarıda təqdim edilən bir çox məlumatı Vasfi Mahir Kocatürkün yazdığı “Türk Edebiyatı Tarihi” adlı əsərin “Siyer-i Nebi” adlı hissəsindən götürmüşdür [6, s.268-273].

Bayram Özfirat öz-özünü təkzib etmiş və mətbu nüsxədə adıçəkilən “Məhəmməd”i “Məhəmməd Əfəndi” kimi başa düşmüşdür, halbuki şair peyğəmbər hz. Məhəmmədə işarət etməkdədir. Yenə Bayram Özfiratın məqaləsini diqqətlə oxuduqda bunlar nəzərə çarpır:

“*Velî'nin 15. yüzyl şairi olduğu, Sîretü'n-Nebi'sinin hâtîme bölümündeki şu beyitlerden anlaşılmaktadır:*

*Ol resülün hicretinden şöyle bil
Kim sekiz yüz yitmiş iki didi yıl (A 493a/1)*

*Rebî'ü'l-evvelün evvel gününde
Sabâh vaktinde hem cum'a gününde (A 493a/2)*

*Tamâm oldu kalem düşdi elümden
Haţâ vü sehv geçdiyse dilümden (A 493a/3)*

Bu beyitlerdeki H. 872'i yılı M. 1468 yılına tekabül etmektedir. **Velî**, Arapça ve Farsçayı bilen, dini ilimlere vakıf bir şairdir. Müellif mahlas olarak **Velî**'yi kullanmıştır. Bu mahlas Sîretü'n Nebî'nin şu beyitlerinde geçmektedir:

***Velî** kaldı üçüncü nevbetüm hem
Hele şabr eyle durğıl şöyle bir dem (A 31b)*

...
*Ma'rifet hâşıl kıl iy kardaş **velî**
Kıl u kâlün anda hîç yokdur yolu (A 493a)*

...
*Vaşfını didi **velî** mevşüf idi
Adını didi **velî** ma'rûf idi (A 495a)*

Bu bilginin dışında şairin nerede yaşadığı, kimlerden eğitim aldığı, ailesi ve çevresi hakkında eserin hiçbir bölümünde herhangi bir bilgi yoktur” [7, s.109-110].

Bayram Özfırat burada böyük səhvə yol vermiş və yuxarıdakı beytlərdə dilə gətirilən “vəli” sözünün bir şairə məxsus olduğunu zənn etmişdir, halbuki “vəli” sözü fars dilində ədatdır (bağlayıcı) və beytlərdə də həmin mənada işlədilmişdir.

Bayram Özfırat məqaləsinə davam edərək bunları qeyd etmişdir:

“Velî'nin Sîretü'n-Nebî'sinin digər bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, 00154 numarada kayıtlıdır. Kütüphanə kayıtlarında bu yazmanın müellifi olaraq Muhammed Hakkı göstərilmişdir. Bu isim bu nüshanın 406a yaprağında

*(Bu Muhammed haqqına kim bir du`ā
Kılsa on rahmet ide aña Hudā)*

geçen “Muhammed hakkına” sözünden çıxarılmıştır. Bu nüsha da Velî'nin eserinin farklı bir nüshasıdır” [7, s.113-114].

Bayram Özfırat 2019-cu ildə çap etdirdiyi “Siretin Nebi” adlı əsərin I cildinin 11 və 12-ci səhifələrində bunları qeyd etmişdir:

“Hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan müellifimiz, Sîretü'n-Nebî'den öğrendiğimize göre usûl ve fîrû ilimlerine hâkim, Arapçayı bu dilden çeviri yapabilecek kadar iyi bilen âlim bir şahsiyettir. Ancak eserinde doğrudan kendi ismini zikretmemesi, muhtemelen merkeze uzak bir yerde eserini kaleme alması, büyük devlet adamlarıyla yakınlık kuramaması gibi nedenlerle devrindeki kaynaklarda kendisine yer bulamamıştır. Buna rağmen Sîretü'n-Nebî' beş asır boyunca yaşamış, okunmayı başarmış, Darîr'in Sîretü'n-Nebî'si, Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât'ı, Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'si, Ahmed Bîcan'ın Envârü'l-Âşîkîn'i gibi hemen hemen Türkçe konuşulan her eve misafir olmuş, Türk insanının gecelerini mânevî bir ruhla aydınlatmayı başarmıştır” [8, s.11-12].

Özfırat əsərin 27-ci səhifəsindəki hissədə isə bunları qeyd etmişdir:

“Yazdığı beyitlerden anladığımız üzere kendisini şair saymayan Muhammed Efendi; büyük olasılıkla eserini merkeze uzak bir yerde yazması, devrinin hatırı sayılır büyük şair ve müelliflerinin gölgesinde kalması, devlet adamlarıyla dostluk kuramamış olması ve birinci sınıf bir şair olarak görülmemesi gibi nedenlerle tezkirelerde, tarihî ve ansiklopedik kaynaklarda kendisine yer bulamamıştır” [8, s.27].

Bayram Özfırat həmin əsərin ayrı bir yerində isə bunları qeyd etmişdir:

“Bu nedenle Muhammed Efendi'nin adı, yazma eser kütüphanelerinde ya eserdeki mevcut beyitlerden ya da siyeri olan meşhur müelliflerden hareketle kayıt altında alınmıştır. Bu da Sîretü'n-Nebî'nin yazarı olarak “Yazıcızâde Muhammed Efendi, Muhammed Halife, Mehmed Halife, Muhammed Hakkı, Muhammed, Mehmed, Derviş Öksüz, Abdullah Zâhidî Efendi, Hasanoğlu, Ahmedî Tâceddin, Abdurrahman ve Molla Velî” olmak üzere on iki farklı ismin zikredilmesine sebep olmuştur” [8, s.32].

İkicildlik əsərin ayrı bir səhifəsində isə bunları qeyd etmişdir:

“Muhammed Efendi, eserinin adını mesnevisinde bir beyit içinde doğrudan zikretmemiş ancak eserin muhtevasını ve adını çağrıştıran sözcüklerle kurulu bir hayli beyit vücuda getirmiştir” [8, s.37].

Bayram Özfırat çap etdirdiyi “Siretün nəbi” adlı əsərin I cildinin ayrı səhifəsində isə bunları qeyd etmişdir:

“Muhammed Efendi, mesnevisinin “Hâtîme” bölümünde eserini Hz. Peygamber'in hicretinin 872. yılında, Rebûlâhîr ayının birinde, cuma günü sabah vaktinde (30 Ekim 1467 Cuma) bitirdiğini söyler” [8, s.39].

Bayram Özfırat yenə əsərin I cildinin ayrı bir səhifəsində bu qeydləri etmişdir:

“Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Zeki Pakalın Bölümü, 154 numarada kayıtlı nüshanın müellifi olarak “Muhammed Hakkı” göstərilmişdir. Bu isim, 406a varacağına yer alan, Bu

Muhammed haqqına kim bir du'ā/ Kılsa on rahmet ide aña Hudā (15599) beytindəki "Muhammed haqqına" sözündən çıxarılmış olmalıdır [8, s.161].

Bayram Özfırat 163-cü səhifədə isə Həsənoğlunun yazdığı və 2023-cü ildə Altınordu Yayınevi tərəfindən çap etdirdiyimiz "Kitabı-sirətün-nəbi" əsərinin əlyazmasının müxtəlif kitabxanalarda baş və son tərəfləri nöqsan olduqlarına görə, kitabxanalarda işləyənlərin bir-iki beytə baxıb qeyd etdiyi adlarla saxlanan nüsxələrini o da öz anlayışına görə yozumlayaraq bunları yazmışdır: "Burada zikredilən eserlərin hepsi Muhammed Efendi'nin Sîretü'n-Ne bî'sinin fərqli nüshalarıdır" [8, s.163].

Bayram Özfırat "Divan Edebiyatı Araştırmaları Jurnalında "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Vəli'nin Sîretü'n-Nebi'si" adlı məqaləsində və çap etdirdiyi ikicildlik "Sîretün-nəbi" adlı əsərin "Vəli" adlı şairə məxsus olduğunu yuxarıda da işarət edildiyi kimi, dəfələrlə qeyd etmişdir. Bu fikrə gəlməsinin səbəbi budur. Hələ yeniyetmə çağlarında ikən Hz. Məhəmmədə ədavət bəsləyən Əbu Cəhl onun özünün əmrinə girməsini dəfələrlə təklif etsə də, Hz. Məhəmməd qəbul etməmiş və bir gün Məkkə meydanında xalqın qarşısında yaşlıları ilə güləşərkən, hətta qardaşı da daxil qabağına çıxarıb yıxmış və qürrələyib təkidlə Hz. Məhəmmədi güləşə dəvət etmişdir. Hz. Məhəmməd də bu gün onun güləşib yorulduğunu, Məkkə xalqının qarşısında onunla sabah güləşəcəyini bildirmiş və ertəsi gün yığılan Məkkə xalqı qarşısında güləşə başlayarkən Hz. Məhəmməd ilk növbəni Əbu Cəhlə verib, bir ayağını belə yerdən üzsə, onu basmış olacağını söyləyərək

*"Gəl quşağımdan yapış dut sən baña
Hər nə zoruñ var isə it sən baña"* 951 [3, s.175],

– demiş və o da neçə dəfə sınaşa da, Hz. Məhəmmədin ayağının birini belə yerdən üzə bilməmişdir. Şair də xalqın qarşısında xəcalətdən yerin dibinə keçən Əbu Cəhlin dilindən Bayram Özfıratın əlində tutağa etdiyi və həm məqaləsində, həm də çap etdirdiyi kitabda yer tutan beytlərdə Hz. Məhəmmədə bu cür səslənmişdir:

*"Eger bir tağa eylesəm irərdüm
Yirindən tağı ben ısrə sürərdüm"*

*Vəli qaldı üçüncü nevbətüm həm
Hele şabr eyle turgıl şöyle bir dem"*. [8, s.282]

Şeirdə dilə gətirilən və fars dilində "amma, lakin, fəqət" anlamlarına gələn və ədat olan "vəli" sözünü Bayram Özfırat "Məhəmməd Əfəndi" adlı şairin təxəllüsü olduğunu zənn etmişdir.

İzzəddin Həsənoğlunun çap etdirdiyimiz "Kitabı-sirətün-nəbi" adlı əsərində

*"Əgər bir tağa eyləsəm irərdim
Yerindən tağı bən asra¹ sürərdim* 983

*Vəli qaldı üçüncü növbətüm həm
Hələ səbr eylə durğıl şöyle bir dem"* 984 [3, s.177]

nömrəli beytlərdə dilə gətirilmişdir.

Bayram Özfırat məqaləsində daha sonra hazırlayıb çap etdirdiyi "Sîretün-nəbi" adlı əsərin xatiməsində yer tutan aşağıdakı beytdə

*"Bu Muhammed haqqına kim bir du'ā
Kılsa on rahmet ide aña Hudā"*

¹ Asra z.f. O tarafa, öteyə, aşağıya, o yana doğru.

şəklində dilə gətirilən “*Məhəmməd*” adının təxəllüsü “*vəli*” olan şairə aid olduğunu iddia etmişdir. Qeydlərimizin bundan sonrakı hissələrində Bayram Özfıratın yenə öz-özünü nə cür təkzib etdiyinin də şahidi oluruq.

Çap etdirdiyimiz “*Kitabı-sirətün-nəbi*” adlı əsərdə İzzəddin Həsənoğlu əsərinin xatiməsində öz imzasını bu cür qeyd etmişdir:

تمام الادی کتاب الحمد لله
سیرتتی کتابد جلب لطفیله کوکل کو زندن
اجلدی هر نقاب الحمد لله
مقالک نظمیله ذکر المنین
سرلدی کندی جواب الحمد لله
کوله صیقل اورب هر نظرین
خداقلدی نصیب الحمد لله
اند بزمینده هم دالتر ایچیبز
قلندی جون خطاب الحمد لله
شو شری سوبلدر اصلینده تمامت
وردلدی بو حساب الحمد لله
که هر بابنده ذکر اولندی موزون
جون قلدرق هشت باب الحمد لله
حسن اوغلو بو خدیمت ایشکنده
بلندی شیخ شتاب الحمد لله
احیل برکون عمری هبا قیله
بوزک اولدی نراب الحمد لله
المهی صیقله اول کشیک ایمان
طبراق اجری اعظا لرومی جداقله
کونم خطوی کوزب دعا قیله

Tamam oldu kitab əl-həmdü li 'l-lah
Acıldı hər niqab əl-həmdü li 'l-lah 12381

Calab lütfilə köñül gözindən
Sərildi getdi cavab əl-həmdü li 'l-lah 12382

Məqalat nəzmilə zikr-ül mətin
Xuda qıldı nəsib əl-həmdü li 'l-lah 12383

Gülə sıyqal urub hər nəzərin
Qılındı cün xitab əl-həmdü li 'l-lah 12384

And bəzmində həm dillər iciyiz
Verildi bu hesab əl-həmdü li 'l-lah 12385

Şu şe'ri söylədim əşlinə tamam
Cün qıldıq həşt-bab² əl-həmdü li 'l-lah 12386

Ki hər babında zikir olundu mövzün
Büləndi şeyx ü şabb³ əl-həmdü li 'l-lah 12387

² Həşt-bab is. *Far. Ar.* Səkkiz mövzu, səkkiz hissə.

³ Şeyx-şabb (Şeyh ü şabb) is. *Far.* Qoca və cavan.

*Həsənoğlu bu xidmət eşigində
Yüziñ oldı türab əl-həmdü li 'l-lah 12388*

*Ahıl bir gün ömrümü həba ' qıla
Topraq əcri-ə 'zalarımı cüda qıla 12389*

*İlahi şaqıla ol kişiniñ imanını
Kim bənüm xəttümi görüb dua ' qıla 12390. [3, s.861-862]*

Bayram Özfırat çap etdirdiyi “Siretün nebi” adlı əsərin birinci cildinin “İnceleme” adlı hissəsinin əmək yazısında bunları qeyd etmişdir:

“Tezkirelerde Hz. Peygamber’le ilgili siyer, sîre, sîret, gazavatnâme, mi’râcnâme, hicretnâme, mevlid vb. türlerde eser vermiş bütün şairler tek tek incelenmiş, örnek şiirlerine bakılmış ancak bir siyer yazarı olarak Muhammed ismiyle karşılaşılmamıştır. İncelenen tezkireler - telif tarihlerine göre- şunlardır:

Sehî Bey (ö. 1548)-Heşt-Behişt (1538)
Latîfi (ö. 1582)-Tezkire-i Şuarâ (1546),
Âşık Çelebi (ö. 1572)-Meşâirü’ş-Şuarâ (1568),
Hasan Çelebi (ö. 1604)-Tezkiretü’ş Şuarâ (1586),
Ahdî (ö. 1593)-Gülşen-i Şuarâ (1564)
Beyânî (ö. 1597)-Tezkire-i Şuarâ (1597),
Gəlîbolulu Âlî (ö. 1600)-Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı (1600),
Riyâzî (ö. 1644)-Riyâzü’ş-Şuarâ (1609)
Fâizî (ö. 1622)-Zübdetü’l-Eş’âr (1621),
Rıza (ö. 1671)-Tezkire-i Şuarâ (1640),
Seyyid Mehmet Rıza ve Tezkiresi,
Güftî (ö. 1677)-Teşrifâtü’ş-Şuarâ (1661),
Mücib (ö. 1727)-Tezkire-i Şuarâ (1710),
Safâyî (ö. 1726)-Tezkire-i Şuarâ (1720),
Sâlim (ö. 1743)-Tezkire-i Şuarâ (1722),
Belîğ (ö. 1729)-Nuhbetü’l Âsâr li-Zeyli Zübdetü’l-Eş’âr (1727),
Râmiz (ö. 1784)-Âdâb-ı Zurefâ (1784),
Esrâr Dede (ö. 1797)-Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye (1797)
Şefkat (ö. 1826)-Tezkire-i Şuarâ (1814),
Es’ad Efendi (ö. 1848)-Bağçe-i Safâ-Endûz (1835),
Ârif Hikmet (ö. 1859)-Tezkire-i Şuarâ (1835),
Fatîn (ö. 1866)-Hâtimetü’l-Eş’âr (1853),
Nail Tuman (ö. 1958)-Tuhfe-i Nâilî (1949) [2, s. 27].

Bayram Özfırat dəfələrlə həm məqaləsində, həm də “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları” tərəfindən çap etdirdiyi və Cümhurbaşqanı R.T. Ərdoğanın da “Təqdim” titri ilə qələmə aldığı yazısının çap olunduğu iki cildlik əsərdə iddia etdiyi kimi, nə “*vəli*”, nə də “*Məhəmməd Əfəndi*” adlı şair haqda hər hansı məlumat qeyd edilməmişdir. Həsənoğlu ilə bağlı məlumat verən Dövlətşah Səmərqəndinin (1431-1495) təzkirəsində də Bayram Özfıratın iddia etdiyi “*vəli*” və “*Məhəmməd Əfəndi*” deyilən şəxslərlə bağlı hər hansı qeyd yoxdur.

Bayram Özfırat yuxarıda qeyd etmişdi ki, “*Büyük olasılıqla eserini merkeze uzak bir yerde yazması, devrinin hatırı sayılır büyük şair ve müelliflerinin gölgesinde kalması, devlet*

adamlarıyla dostluk kuramamış olması və birinci sınıf bir şair olaraq görülməməsi gibi nedenlerle tezkirelerde, tarihî ve ansiklopedik kaynaklarda kendisine yer bulamamıştır” [8, s.27].

Onda belə bir sual yaranır. İzzəddin Həsənoğlu Xorasanın İsfərayin kimi Şah Cahən dağına söykənmiş ucqar bir kəndində doğulub yaşadığı halda, Dövlətşah Səmərqəndi kimi bir təzkirəçi onun ölümündən iki əsr sonra yazdığı təzkirəsində Həsənoğlunun kimliyi və sufi şəxsiyyəti haqda məlumat yazır, ancaq Bayram Özfıratın şair olduğunu iddia etdiyi qondarma “vəli” təxəllüslü “Məhəmməd Əfəndi” adlı şairdən nə onun, nə də onun çağdaşı olan və ya sonra yaşayan təzkirəçilər hər hansı bir məlumat vermir, niyə? Aşağıda təqdim etdiyimiz Altan Can adlı şəxsin dissertasiya işində dilə gətirdikləri ilə Bayram Özfıratın söylədiklərinin bir-birindən fərqli olmadığı daha aydın başa düşülməkdədir.

Digər bir önəmli cəhət də budur ki, mən üzərində on dörd il iş apardığım əlyazma əsəri Türk Dil Qurumundan götürdüyümü çap etdirdiyim əsərin səkkizinci səhifəsində açıq şəkildə qeyd etmişəm. 2021-ci ildə “Karadeniz Araştırmaları” jurnalının XVIII/70-ci nömrəsində çap olunan “Sirət əsərlərinə qəzəlin girişi və Həsənoğlunun “Kitabı-sirətün-nəbi” əsərindəki qəzəllər” adlı elmi məqaləmdə “*Hasanoğlu'nun Finlandiya'da bir şahsi koleksiyoncuda bulunan Kitāb-ı Sîretü'n-Nebî adlı mesnevisi İlhan Şimşek tarafından satın alındıktan sonra Türkiye'ye getirilmiştir. Eser, Türk Dil Kurumu'na verilmiş ve kurum kitablığında yazma/766, 15/2554 numara ile kaydedilmiştir. Bu mesnevi hem Türk dili hem de Türk edebiyatı tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.*” [1, s.354] şəklində məlumat təqdim etmiş və Bayram Özfıratın səhvə yol verdiyini həmin məqaləmin 362-364-cü səhifələri arasında əlyazmalardan orijinal faktlar göstərərək açıqca qeyd və tənqid etmişəm. Bayram Özfırat isə hansı əlyazma üstündə işləyərək həmin kitabı çap etdirdiyini, əlyazma nüsxənin yerini və hansı adla hansı fondada saxlandığını məqaləsində qeyd etməmiş, yalnız çap etdirdiyi iki cildlik əsərinin ilk səhifəsində “İBB Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Nr. 53 Konya Mevlânâ Müzesi Nr. 1169 İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi TY 1601” şəklində əlyazmanın olduğu fondları qeyd etmişdir. Onlarda da Həsənoğlunun xitab etdiyi hz. Məhəmmədin adını şair kimi başa düşmüşlər və “Efəndi” sözünü də özləri hz. Məhəmmədin adına yamamışlar.

Əslində, Bayram Özfıratın iddiaları insanı bir faktı düşünməyə vadar edir. İndiyə kimi Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsəri barədə deyilənlərin bəziləri onun tərcümə əsəri, bəziləri də orijinal əsər olduğunu irəli sürmüşdür. Neçə dəfə Nizamiyə məxsus olduğu irəli sürülən bir çox şeirin iddiadan özgə heç nə olmadığı da sübut olunmuşdur. Bayram Özfıratın iddiası da həmin qəbildəndir.

Qısaca olaraq Bayram Özfıratın üzərində işləyərək hazırlayıp çap etdirdiyi əsərin xatiməsində imza yoxdur və Özfırat *Vasfi Mahir Kocatürk*ün dilə gətirdiyi mətbu nüsxənin təsirində qalaraq çap etdirdiyi əsərdə bir neçə beytdə işarət edildiyi kimi, “amma, lakin, fəqət” anlamında işlədilən farsca ədatı ad kimi başa düşərək ona “*vəli?*” təxəllüsünü yapışdırmış və məsnəvidə anılan hz. Məhəmmədin adını da şair kimi qələmə verərək əsərin “*Məhəmməd Əfəndi?*”yə məxsus olduğunu zənn etmişdir və ya uydurmuşdur. Bu hal normaldır... Onun “*Məhəmməd Əfəndiyə* məxsusdur” deyə iddia etdiyi əsər yuxarıda əlyazma əsərin xatiməsindən kopyalayıb təqdim etdiyim “*əlhəmdülillah*” rədifli şeirdə dilə gətirildiyi kimi, Həsənoğluna məxsusdur. Yalnızca bu da deyil. Yenə “Karadeniz Araştırmaları” adlı jurnalın XX/77 nömrəsində 2023-cü ildə çap olunan ‘İzzəddin Həsənoğlunun “Kitab-ı Sirətü'n Nəbi” məsnəvisində hz. Əli cəngnamələrinin izləri’ adlı məqaləmdə Türkiyənin milli kitabxanasında və digər kitabxanalarda ya anonim və ya başqa adlarla qeydə alınmış cəngnamələrin və əlyazmaların, əslində, Həsənoğlunun “Kitab-ı Sirətü'n Nəbi” adlı əsərinə məxsus olduğunu orijinal nümunələrlə sübut etmişəm [2, s.243-254].

Həsənoğlunun əsərinin “Məhəmməd Əfəndi” adlı şairə məxsus olduğunu yalnızca Bayram Özfırat irəli sürməmişdir. Hasan Ali Əsir adlı alim də əl-Shaman’ın 1982-ci ildə “Türk ədəbiyyatında siyərlər və ibn Hişamın siyərinin Türkcə tərcüməsi. C. 1” adlı işinin XLVIII səhifəsində əsərin XV yüzildə yazıldığını və “Nazım-ı mərhumun tazarrudur” başlığı altındakı mənzumədə dilə gətirilən

Əbdürrəhmanın həmin məsnəvinin şairi olduğunun başa düşüldüyünü, adının Məhəmməd və ya Əbdürrəhman olsun həyatı barədə hər hansı məlumat əldə edilmədiyini [5, s.110] dilə gətirmiş və başda Vasfi Mahir Kocatürk olmaqla əsərlə bağlı araşdırılan 16 işi dilə gətirmişdir. H.A. Əsir məqaləsinin nəticə hissəsində əsərlə bağlı əskik və səhv qeydlərin bəzi səhvlərin yaranmasına da səbəb olduğunu, bu məqaləni yazmaqla da edilən səhvləri aradan götürmək məqsədini güddüyünü vurğulamışdır.

Digər tərəfdən, Diclə Universitetində 2014-cü ildə “Muhammed’in Sîrətü’n-nəbîsi” adlı magistr dissertasiyası hazırlayan Altan Can adlı şəxs də Həsənoğlunun əsərini Bayram Özfırat və digərləri kimi, Məhəmməd Əfəndi adlı şəxsə aid etmişdir. Altan Can əsərin 1468-ci ildə Məhəmməd adlı şair tərəfindən yazıldığını İstanbul Böyükşəhər bələdiyyəsində nadir əsərlər kitabxanasındakı əlyazma nüsxədə

*“İy Muhamməd xamuş ol həddün degül
Sən bu sözi söyləməgil əbsəm ol (4/a-b)”*

və

*“Bu Muhamməd haqqına kim bir dua
Qılsa on rəhmət idə ana xuda (493-a-b)”*

– beytlərində dilə gətirilən Məhəmməd adından hərəkət edərək əsəri bu adlı şəxsin yazdığını və bunu Mustafa Zəririn əsərindən təsirlənib qələmə aldığı irəli sürmüşdür [4, s.17-18]. Araşdırmaçı işinin nəticə hissəsində “Sîrətün-nəbî” adlı əsərin Məhəmməd adlı bir şair tərəfindən yazıldığını və rəbbiülevvel ayında bir cümə günü qurtardığını, kitabxana qeydlərində dilə gətirilən Əbdürrəhmanın şair deyil, əsərin üzünü köçürən xəttat olduğunu müəyyən etdiyini irəli sürmüş və şair haqda heç yerdə hər hansı məlumat əldə edilmədiyini, daşbasma və əlyazmaların müqayisə edilməsi nəticəsində əsərlərdəki beyit saylarının fərqli-fərqli olduğunu, daşbasmadakı beyitlərin sayının 3329, əlyazmalarla birlikdə bu sayın 3422-yə çatdığını bildirmişdir [4, s.533-534].

Altan Can dissertasiya işində İstanbul Böyükşəhər bələdiyyəsinin Atatürk adına Nadir əsərlər kitabxanasında MC_YZ_O.000053 nömrəli nüsxəni əsas götürdüyünü və nəticə hissəsində də həmin əsərlə bağlı fikirlərini dissertasiyasından kopyalayıb yapışdırdığımız abzaslardakı sətirlərində dilə gətirmişdir:

a) YİBB nüshası, en eski ve harekeli nüsha olduğu için Eski Anadolu Türkçesininve yazıldığı dönemin özelliklerini daha iyi yansıtmaktadır. Bu yüzden metin kuruluşunda bu nüsha esas alınmıştır. Nüsha karşılaştırılmaları sonucunda farklı imla özellikleri ile karşılaştırılmıştır. İmla ve azım konusunda birlik sağlanması açısından yukarıdaki nüshaya uyulmuştur [4, s.31].

1. Kadı Darîrîn; telif-tercümə şəklində, mesnevi nazım şəklilə yazdığı *Sîretü'n-Nebî* adlı eseri tamamıyla manzum ber eser değildir. Bundan dolayı *Muhammed*'in *Sîretü'n-Nebî*'si Türk Edebiyyatında yazılan *ilk manzum siyer* olaraq nilendirilə bilir.

2. *Sîretü'n-Nebî* adlı eser; *Muhammed* isimli bir müellif tərəfindən, mesnevi nazım şəklilə, Hicri 872 (Miladi 1468) yılında, rebiyülevvel ayında, bir Cuma günü tamamlanmışdır. Kütüphanə kayıtlarında geçən *Abdurrahman*'in müellif değil müstənsih olduğu təspit edilmişdir.

4. Müellifi haqqında kaynaklarda herhangibir bilgi yoktur. Eserden yazara gitmə yöntemi kullanılarak şair hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Müellifin usûl ve fîru' bildiği, dini konularda eğitim aldığı, İslam tarihine hakim olduğu bilgilerine ulaşmıştır. Ayrıca eserin ikifarklı beyinde *Muhammed* ismini geçtiği için müellifin *Muhammed* olduğunu öğrenmekteyiz. Fakat bazı kaynaklarda, sadece taş baskıda geçen bir beyitten yola çıkarak müellifinin bir araya getirerek ta baskıları düzenleyenin ismi olduğu anlaşılmaktadır [4, s.533-534].

Altan Canın həmin işinin 20-ci səhifəsindən eynilə götürdüyümüz bir neçə sətirdə onun fikirləri ilə Bayram Özfıratın fikirlərinin nə cür üst-üstə düşdüyü aydın olur:

Yapmış olduğunuz araştırmalar sonrasında, eserin taş baskı nüshasının hemen hemen her kütüphanedeye hüsusi ellerde mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte eserin yirmi dört farklı yazma nüshasına ulaşılmıştır. Bu yazma nüshalar hakkında bilgi veren kütüphane kataloglarında *Muhammed*, *Muhammed Halife*, *Mehmet Halife*, *Muhammed Bin Mustafa*, *Abdullah Zahidi Efendi*, *Abdurrahman*, *Muhammed Hakkı* gibi birçok müellif adının kullanıldığı görülmektedir. Bu da eserin müellifinin kim olduğunu tam olarak bilinmediğinin göstergesidir.

Altan Canın üzərində işlədiyi əlyazmanın birinci və xatimə səhifəsi yoxdur, bu faktı yuxarıda orijinal mətndən götürüb təqdim etmişəm.

Nəticə / Conclusion

Yuxarıda təqdim edilən araşdırmaçılar və digərləri tamamilə nöqsanlı əlyazmalarda və mətbu nüsxədə müəyyən beytlərdə dilə gətirilən adlardan çıxış edərək əlyazmaların müxtəlif şəxslərə aid edilməsində səhvlərə yol vermişlər. Bu yanlışlıqlar da tamamilə əsərlərin üzünü köçürənlərdən və əsərləri qeydə alanlardan qaynaqlanmışdır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, əlyazmalar müəyyən kitabxanaların fondlarında müxtəlif adlarla saxlanılmışdır. Həmin əlyazmalar İzzəddin Həsənoğluna məxsusdur və onların heç birində mənim üzərində işlədiyim əlyazmada Həsənoğlunun öz adını dilə gətirdiyi

حسن اوغلو بو خدیبت ایشکنده بوزك اولدی نزاب الحمد لله

(Həsənoğlu bu xidmət eşigində/Yüzün oldu türab əlhəmdülillah) bu beytdəki kimi əlyazma nüsxələrdəki xatimələrdə hər hansı şairin adı çəkilməmişdir. Həmin əlyazmalarda və mətbu nüsxədə bu cür orijinal bir beyt tapan varsa, buyursun, təqdim etsin, bu, ədəbiyyatımız üçün böyük tapıntı olardı. Altan Canın da işarət etdiyi kimi müxtəlif adlarla qeydə alınan, bəziləri Türkiyədə və Avropanın müxtəlif kitabxanalarında saxlanan qırxa qədər əlyazma əsərlər İzzəddin Həsənoğlundur.

Ədəbiyyat / References

1. Altaylı, S. Siret Eserlerine Gazelin Girişi ve Hasanoğlu'nun Kitâb-ı Siretü'n Nebî Eserindeki Gazeller. S.Altaylı. Karadeniz Araştırmaları Dergisi. XVIII/70, 2021.
2. Altaylı, S. İzzəddin Hasanoğlu'nun "Kitab-ı Siretü'n Nebi" Mesnevisinde Hz. Ali Cenknemelerinin İzleri". S.Altaylı. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, XX/77, 2023.
3. Altaylı, S. TürkDünyası'nın İlk Siyeri-Kitâb-ı Sîretü'n-Nebi. S.Altaylı. – Ankara: Altınordu Yayınları, 2023. – 934 s.
4. Can, A. Muhammed'in Siretü'n-Nebi'si (1-3422.Beyit) (İnceleme-Metin) / A.Can. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri İnstitutüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı, 2014. – 751 s.
5. Esir, Prof. Dr. H.A. "XV. Yüzyılda Muhammed Tarafından Yazılan Manzum Siret'ten Bahseden Çalışmalar ve Siret'in Nüsha Kayıtları-II. H.A.Esir. SEFAD (42), 2019. – 107-130 s.
6. Kocatürk, V.M. Türk Edebiyatı Tarihi / V.M.Kocatürk. – Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964. – 856 s.
7. Özfırat, Bayram. Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si. B.Özfırat. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 12. – İstanbul, 2014.
8. Özfırat, Bayram. Sîretü'n-Nebî. B.Özfırat. C.I. – İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 114, 2019. – 861 s.
9. Yazma. A.E.K. M.Z.Pakalın Bölümü, Kütük 154, Tasnif 297-9.

Спорные вопросы и методологические уточнения при исследовании наследия Иззеддина Гасаноглу

Сейфеддин Алтайлы

Доктор философии по филологии, доцент

Бакинский евразийский университет

E-mail: altayli_s@yahoo.com

Резюме. В статье даются обширные сведения о творчестве азербайджанского поэта XIII века Иззеддина Гасаноглу и найденной в Финляндии рукописи его произведения «Китаби Сиратун Наби». До 2009 года были известны лишь три его стихотворения на турецком языке. В статье особо упоминается, что вплоть до последнего времени это произведение Иззеддина Гасаноглу приписывалось различным авторам и отмечается, что приблизительно 40 экземпляров этой рукописи находится в Турции, Сараево, Венгрии и Германии, где она, как уже говорилось, приписана другим авторам. В статье упоминается, что один из учёных исследователей Байрам Озфират в своей научной статье 2014 года предполагает, что автором этой рукописи Гасаноглу является поэт по имени Мохаммед-эфенди по псевдониму «Вели». Это произведение Байрам Озфират опубликовал в 2019 году в виде двухтомника. В статье ошибочное мнение Озфирата об этом произведении опровергается различными аргументами и особо подтверждается, что произведение принадлежит Гасаноглу.

Ключевые слова: Азербайджан, Гасаноглу, стихотворение, библиотека, ошибка